

CENTRE D'ESTUDIS MUNICIPAL D'ONDA

MAGNÍFIC AJUNTAMENT D'ONDA

N.º 3 DESEMBRE 1990

*CENTRE D'ESTUDIS
MUNICIPAL D'ONDA*

Onda 1990

ISBN 84-404-3655-6

Dep. Leg.: CS - 139 - 1991

Edita: Magnífic Ajuntament d'Onda

Imprimeix: Gráficas Castañ, S.L.

Portada: Gráficas Castañ, S.L.

I N D E X

El Retablo de San Antonio y Santa Barbara

Características de la pintura de Joanes y comentario de la obra.

Salvador Antonio Vidal Castañ. 7

Significació de l'any 1990 per a l'educació de persones adultes.

Barraganes i Ortells, Assumpció 31

Epigrafía Llatina d'Onda.

Ferran Arasa 57

Las actividades desarrolladas en la antigua

Escuela del Castillo de Onda por el Equipo del

Servei d'Arqueologia Municipal d'Onda. (S. A. M. O.).

Joaquín Alfonso Llorens, Noelia Franch Serrano
y María Dolores Martínez Ramos 77

Las Yaserías árabes de Onda a la luz de las investigaciones arqueológicas. (*)

Vicent Estal i Poles 85

EPIGRAFIA LLATINA D'ONDA

Ferran Arasa

La primera notícia arqueològica referida a Onda és de A. Valcárcel, qui diu d'aquesta localitat que "en el año 1760, se conservaban en las inmediaciones del Castillo pavimentos mosaicos en tres grandes subterráneos. (...) Había también ruinas de edificios romanos con estucos de buena labor y un subterráneo de cantería con bancos alrededor". Pel que fa a les inscripcions, a més de les que veurem a continuació, diu que "en la subida en la calle de San Cristóbal, en la casa que vivía entonces el ya citado Vicente Macia, se conservaban en el año de 1763 algunas inscripciones, que emplearon después en obras particulares, y de las que solo quedaba el fragmento expresado en el número 216" (1).

Coneixem un total de 10 inscripcions romanes d'aquesta localitat, de les quals només es conserven 5. Tan sols coneixem el lloc concret de la troballa de dues: la núm. 1 es va trobar a la partida de Sonella, mentre que la núm. 8 es va trobar a la de Campamentos; les vuit restants han estat vistes o es conserven en el casc urbà i voltants del castell. Aquest fet impossibilita fer més precisions sobre el poblament romà d'aquesta localitat. D'aquestes notícies només podem deduir l'existència de dos llocs de poblament romà en aquesta localitat. A la partida de Sonella, on més tard s'establiria una alqueria musulmana (2), degué existir probablement una important vil·la, ja que la inscripció trobada pertany a un personatge que va seguir la carrera municipal a la seua ciutat, probablement Saguntum. D'altra banda, sembla probable l'existència d'un poblat ibèric en el Castell, segons han posat en evidència les troballes de les darreres excavacions (3). Tanmateix, l'aparició en aquestes d'alguns fragments ceràmics d'època romana no permet deduir l'existència d'un lloc de població estable en aquest lloc. És possible que als peus de la muntanya on es troba situat el Castell o a les seues proximitats hi hagués una vil·la, a la qual podrien pertànyer els vestigis citats per A. Valcarcel. No és segura, però, la pertinença de totes les inscripcions conegudes o trobades en el casc urbà a aquesta hipotètica vil·la, sobre la qual s'alçaria posteriorment la població musulmana d'Onda.

Dels personatges coneguts mitjançant aquestes inscripcions, 7 tenen el mateix gentilici: Pomponius, que només apareix en aquesta localitat en el territori de Saguntum. Aquesta freqüència revela la importància d'aquesta família a l'àmbit local, de la qual coneixem una lliberta (núm. 4). Tanmateix, la diversitat dels gentilicis restants (Aemilius, Antistia, Baebius, Caecilia, Coelia, Fabius i Marcus) indica l'existència d'una certa concentració de població. Un membre d'una de les famílies que poblaren aquesta zona (possiblement Bruttia o Domitia), va exercir tots els càrrecs municipals en la seua ciutat, possiblement Saguntum, segons sabem per l'epígraf núm. 1 dedicat per la seua germana. Aquest i el núm. 5 degueren formar part de sengles monuments funeraris. Entre els altres personatges que apareixen a l'epigrafia d'Onda n'hi ha un

altre de singular interès, car a l'epitafi de la seua família (núm. 2) figura el seu ofici: nummularius, canvista.

Signes utilitzats

- () Desenrotllament d'una abreviatura.
- [] Paraula completada per l'editor.
- [...] Llacuna en el text d'extensió determinable (un punt per cada lletra desapareguda).
- [---] Llacuna en el text d'extensió indeterminable.
-] Possible primera línia del text, desapareguda en la pedra.
- [--- Possible última línia del text, desapareguda en la pedra
- abc Lletres molt mal conservades, insegures.
- ...

1. Segons B. Rull es va trobar en la paret d'una caseta a la partida de Sonella. Es conserva en el Museu Municipal.

Fragment inferior dret d'una llosa de calcària negrosa. L'únic costat original és el dret. La cara inscrita està allisada, mentre que la resta està simplement desbastada. El camp epigràfic està envoltat per una motlura molt erosionada. El costat dret conserva un ressalt en la vora destinat possiblement a l'encaixament de la llosa en un monument.

Dimensions: 35 x 26 x 15 cm.

Alçada de les lletres: 3 cm.

RULL, 1967, p. 31; FLETCHER I ALCÀCER, 1955, p. 349, núm. LXXXV; RIPOLLÈS, 1976, p. 261, núm. 103; BELTRAN, 1980, p. 357, nota 41.

Làmina I, 1.

[---om]nibus

[honoribus in re pub(lica) s]ua funct(o)

[---] tia Maximiea

fratri.

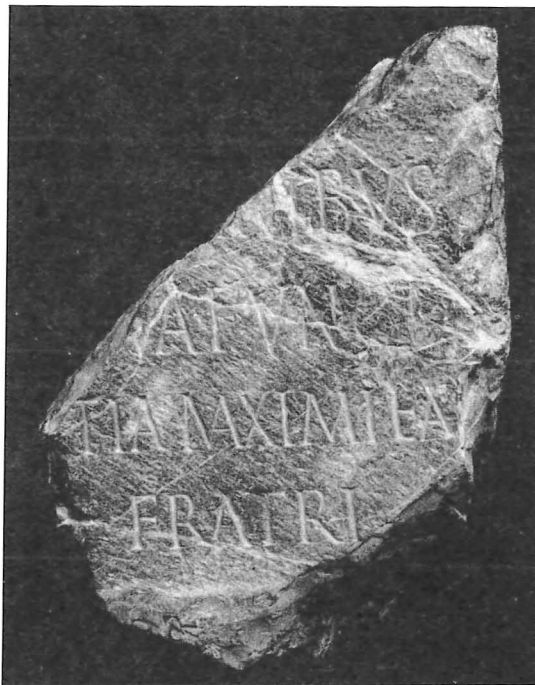
"(...) va rebre tots els honors en la seua ciutat. (...) Maximiea, el seu germà".

Lletra capital quadrada regular. Puntuació triangular. Nexa de MA a r. 3. L'espai sense gravar existent a l'extrem superior dret indica que no falta cap línia.

El text està molt incomplet, ja que falta el nom sencer del difunt, però això no impedeix la restitució de la fórmula que recorda que aquest va seguir tota la carrera municipal. A r. 1 es veu la part inferior d'una N seguida de la terminació -ibus, corresponent a omnibus. A r. 2 es veu l'extrem inferior d'una V seguida d'una A,

LAMINA, I

1.-

2.-

corresponent al gentilici de la dedicant seguida del seu cognom. Finalment, a r. 4 apareix el parentesc entre el difunt i la dedicant, al seu germà.

El gentilici de la dedicant pot ser Bruttia, que trobem a l'Alcora (ELC 39), o Domitia, que apareix almenys en tres ocasions a Almenara (ELC 146). Quant al cognom Maximiea, és força estrany, car no apareix en els índexs del CIL II ni en el recull de I. Kajanto.

Per les característiques del suport, formulari i paleografia pot datar-se en el segle II, possiblement en la seua primera meitat.

2. Segons A. Valcàrcel "estaba en el portal llamado de San Juan, colocada en la pared de la casa de Joaquin Timor". Cornide la situa "en la esquina de la casa de Baltasar Castani, esquina de la plaza y à la calle del Rabat". Es conserva en el Museu Històric municipal.

Bloc de pedra calcària gris-blavenca. La superfície inscrita està allisada, mentre que els altres cares estan simplement desbastades. El camp epigràfic és llis. El text està erosionat en la part inferior esquerra i en el centre a l'altura de r. 4.

Dimensiones: 47 x 63 x 29 cm.

Alçada de les lletres: 5-4 cm.

VALCÀRCEL, 1952, pp. 77-78, núm 218, lám. 30; MIRALLES, 1868, p. 37; CIL II 4034; FLETCHER I ALCÀCER, 1955, p. 348, núm. LXXIX; RULL, 1967, p. 29; RIPOLLÈS, 1976, p. 260, núm. 100; FERRER MAESTRO, 1985.

Làmina I, 2

C (aius) Aemilius Fron-

to an (norum) LX. Coelia

Faestiva an(norum) LX. Antistia

Festiva Fabi Aviti

nummulari uxor an(norum) XXV.

H(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).

"Cai Emili Frontó, de 60 anys. Célia Festiva, de 60 anys. Antístia Festiva, de 25 anys, esposa del canvista Fabi Avit. Aquest monument no correspon a l'hereu".

Nexes de AN a r. 3 i de UX i AN a r. 5. La segona T del gentilici Antistia és de major tamany. El cognom Faestiva apareix escrit així en el mon de la primera difunta i Festiva en el mon de la segona.

A. Valcàrcel restitueix el cognom de la tercera difunta com Praetextina.

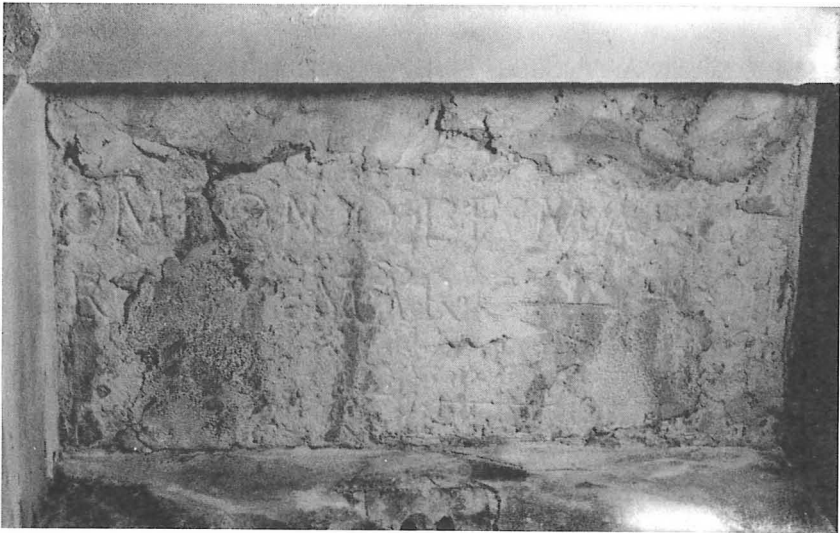
Les parts danyades de l'epígraf no impossibiliten una lectura completa del text, que difereix en alguns aspectes de les dels anteriors editors. Hi apareixen tres difunts, els dos primers de major edat, possiblement els pares de la tercera, més jove;

LAMINA, II

1.-

2.-

3.-

4.-

5.-

el cognom d'aquesta, però, és el de la mare, cosa que pot indicar que es tracta d'una filla il·legítima. El fet que els dos varons no porten prenom pot indicar que possiblement eren lliberts.

El gentilici Aemilius és molt freqüent a Hispània; apareix sobretot a Saguntum, mentre que és absent a Dertosa. Coelia no és molt abundant a Hispània, i a la part meridional del convent Tarrconense només apareix en dues ocasions més a La Vilavella (ELC 120) i Saguntum (ELST 187). Antistia tampoc és molt abundant a Hispània però poc freqüent en aquesta regió, trobant-se en un cas al Forcall (ELC. 2). Faestiva apareix majoritàriament en forma femenina (4), i és molt escàs a Hispània, apareixent només en aquests casos en aquesta regió. Avitus és un cognom prou abundant que a Hispània apareix especialment a Lusitània (5); en aquesta regió el trobem en quatre ocasions a Dertosa (CIL II 4059), Saguntum (ELST 53), Valentia (IRV 36) i Villar del Arzobispo (CIL II 4020).

Per les característiques del suport, formulari i paleografia pot datar-se en el segle I.

3. Segons A. Valcárcel "estaba colocado en la primera cruz de la via crucis". Cornide la va veure "en la esquina de una cerca junto a la primera cruz del calvario al subir al castillo". Actualment desapareguda.

Meitat esquerra d'una llosa o bloc "de mármol oscuro, de dos pies de alto y de uno y dos pulgadas de ancho".

Dimensions: 60 x 35 cm. aprox.

VALCÁRCCEL, 1852, p. 78, núm.219, l'àm. 30; MIRALLES, 1868, p. 37; CIL II 4035; SARTHOU, s.a., p. 802; FLETCHER I ALCÀCER, 1955, p. 348, núm. LXXX; RIPOLLÈS, 1976, p. 260, núm. 101.

Làmina II, 1

L(ucius) Marc(ius) . f(ilius)

Gal(eria) Ma[recellus ?]

an norum [---]

Fabia L(uci) f(ilia) [---]

ux(or) an(norum) [---]

L(ucius) Marc(ius) Mar[cellus ?].

"Luci Marci Marcel (?), fill de (...) de la tribu Galèria, de (...) anys. Fàbia (...) filla de Luci, la seua muller, de (...) anys. Luci Marci Marcel (?) (...)".

Puntuació triangular. El traç interior de la G de r. 2 apareix molt enroscat. La L del prenom de r. 6 és de major tamany.

Comide llegeix L. T. a r. 4 i restitueix a r. 6 L. Marcianus Marcus.

Es tracta de l'epitafi d'un matrimoni al qual se li va afegir, en lletra més petita, el d'un altre personatge que sembla portar el mateix nom que el primer difunt, per la qual cosa pot tractar-se del seu fill.

El gentilici del primer difunt pot restituir-se com Marcius, que apareix en altres epígrafs de la zona; es tracta d'un gentilici prou abundant a Hispània i també en aquesta regió, trobant-se en dues ocasions a Viver (ELC 58 i 64) i en altres tres a Saguntum (CIL II 3691 i 6041). Fabia és abundant a Hispània i també en aquesta regió (6), trobant-se en una ocasió a Costur (ELC 35). Quant el cognom del primer i tercer difunts, deu tractar-se de Marcellus, que trobem en altres dos epígrafs d'aquesta mateixa localitat (núms. 4-5); és un cognom abundant a Hispània, trobant-se en aquesta regió a Saguntum (7) i Viver (ELC 64), però falta a Edeta.

Per les característiques del suport i el formulari pot datar-se en el segle I.

4. Segons A. Valcárcel es trobava "en la pared de la casa de Juan Torres, callejón de Sales". Cornide la va veure en "casa de Joaquin Thimor". Actualment desapareguda.

Bloc o llosa de "mármol melado, de un pie y once pulgadas de alto y de dos pies y cuatro pulgadas de largo". Una motlura divideix el suport en dos camps epigràfics: el de l'esquerra està incomplet només per dalt, on possiblement falta tan sols una línia, mentre que del de la dreta només queda el començament del text tallat per una fractura irregular.

Dimensions: 57 x 70 cm. aprox.

VALCÁRCEL, 1852, p. 77, núm. 217, lám. 30; MIRALLES, 1868, p. 37; CIL II 4036; SARTHOU, s.a., p. 802; FLETCHER I ALCÀCER, 1955, P. 348, núm. LXXXI; ILER 2500; RIPOLLÈS, 1976, p. 260, núm. 99; ALFOLDY, 1977, p. 35, núm. 60

Làmina II, 2

a)

---]

[--- Eullogius (?)

an(norum) LX h(ic) s(itus) e(st).

Pomp(onia) L(uci) l(iberta) [s(ita)] e(st).

cella an(norum) LX h(ic) [s(ita)] e (st).

5

L(ucius) Pomponius

L(uci) f(ilius) Maternus

an(norum) VIII h(ic) s(itus) e(st).

b)

L(ucius) Po[mponius ?---]ps [---]Baeb[ia Bae-]5 biana [---]L(ucius) Pomp(oni[us]---)L(ucius) Pom[ponius---]Ma[---]

a) "(...) Eulogi (?), de 60 anys, ací jau. Pomponia Marcel·la, lliberta de Luci, de 60 anys, ací jau. Luci Pomponi Matern, fill de Luci, de 9 anys, ací jau"

b) "Luci Pomponi (?) (...). Bèbia Beiana (?) (...).

Luci Pomponi (...), Luci Pomponi Ma (...)"

Puntuació triangular. Nexe de AN a r. 4.

En el camp de l'esquerra el text apareix complet a excepció del nom del primer difunt, el cognom del qual està trencat per la seua meitat a r.1; la terminació locius que s'hi aprecia pot correspondre al cognom Eulogius, però sense que hi haja seguretat. A r. 4 falta la E de la fórmula HSE. La restitució del text del camp de la dreta és més problemàtica. A r. 1, la segona del text segons hem vist en el camp de l'esquerra, s'aprecia la part inferior de tres lletres que poden correspondre al començament d'un nom com L. Po[mponius], però sense que hi haja seguretat. A r. 2 es veuen dues lletres, la primera de les quals podria ser una P o una F, mentre que la segona és una S. A r. 3 hom llegeix un nom que pot ser restituit com [Bae]biana. A r. 5 es veu el començament d'un altre nom amb el mateix gentilici Pomponius que apareix en altres de la mateixa gentilici Pomponius que apareix en altres de la mateixa inscripció, i que sembla repetir-se a r. 6, mentre que a r. 7 seguiria el cognom d'aquest, pot ser Matenurs o Marcellus. algun dels que ja hi hem trobat.

El gentilici Pomponius no és molt abundant a Hispània, apareixent en aquesta regió quasi exclusivament en aquesta localitat. Baebia és un dels gentilicis més abundants de la ciutat de Saguntum ⁽⁸⁾. Pel que fa als cognoms, Eulogius no apareix en els índexs del CIL II. Sobre Marcella vegeu els comentaris al núm. 3. Maternus no és molt abundant a Hispània, apareixen en aquesta regió a Almassora (ELC 33), Almenara (ELC 157) i Benifaió (ELST 295). Baebiana és un cognom molt poc freqüent; a Hispània apareix entre altres llocs a Saguntum (CIL II 6058).

Tot i que no hi ha suficients elements per a datarla amb exactitud, la presència d'una motlura permet aproximar una datació en el segle II.

5. A. Valcárcel diu d'ella: "en el campanario de la iglesia mayor, habia también otra inscripción bastante dilatada; pero como estaba colocada en la pared inmediata a un pasadizo, construido para el servicio del dependiente de la iglesia, parece que al hacer esta obra la picaron a fin de que el yeso aferrase mejor". Es conserva encara en el mateix lloc, encastada en la paret del campanar de l'església de l'Assumpció.

Bloc o llosa de pedra calcària terrosa, trencada, erosionada, picada i mig recoberta de morter.

Dimensions: 79 x 163 cm.

Alçada de les lletres: 6 cm.

VALCÀRCCEL, 1852, p. 78; RIPOLLÈS, 1976, p. 261, núm. 104.

Làmina II, 3.

Plomponio L(uci) f(ilio) Marce[llo---]
 [---]r[---.] f(ilia) Marc[ella f(ilio)] pii[ssimo]
 ⁊ fecit elt sibi].

"A (...) Pomponi Marcel, fill de Luci. (...) Marcel.la, per al seu piadosíssim fill i per a si (?)".

Lletra capital quadrada regular. Hi ha un espai buit corresponent a una línia entre r. 2 i r. 3.

P.P. Ripollés interpreta els dos últims signes de r. 2 com FC.

Tot i que l'estat del camp epigràfic no permet una lectura completa i segura del text, per la distribució de les lletres conservades resulta possible aquesta restitució, amb l'onomàstica coneguda en altres inscripcions d'aquesta localitat i la dedicatòria proposada. El parentesc entre la dedicant i el difunt, possiblement el seu fill, degué figurar abreviat, puix a l'espai existent entre l'inici del gentilici d'aquella i l'inici de l'adjectiu laudatori no cap més que una lletra, possiblement l'abreviació f(ilio). Deu tractar-se, doncs, de la dedicatòria feta per Marcella al seu fill L. Pomponius Marcellus.

L'onomàstica és coneguda en la localitat. Sobre el gentilici Pomponius vegeu els comentaris al núm. 4. Sobre el cognom Marcellus vegeu els comentaris al núm. 3.

Per les característiques del suport, formulari paleografia pot datar-se en el segle II, possiblement en la seua primera meitat.

6. A. Valcárcel la va veure "en el arrabal de Sant Josep, en casa de Antonio Mezquita". Actualment desapareguda.

Fragment corresponent a la part central dreta, segons A. Valcárcel de "mármol oscuro, de nueve pulgadas de altura y otras tantas de ancho".

Dimensions: 22,5 x 22,5 cm. aprox.

VARCARCEL, 1852, p. 78, núm. 220, lám. 30; CIL II 4038; SARTHOU, s.a. p. 802; FLETCHER I ALCACER, 1955, P. 348, N'UM. LXXXIII; RIPOLLES, 1976, p. 260, núm. 98.

Làmina II, 4.

[---Pomp]onius

[---a]n(norum) LXX h(ic) s(itus) e(st).

[---].

" (...) Pomponi (...) de 70 anys, ací jau; (...)".

El text sembla complet per la banda dreta i potser ho devia estar també per dalt, ja que r.1 correspon a l'inici d'un epitafi que quedaria complet a r. 2. Per baix, a r. 3, apareixen alguns signes indesxifrables que podrien correspondre a un segon nom.

La terminació que apareix a r. 1 deu correspondre al gentilici Pomponius, freqüent en aquesta localitat; vegeu els comentaris al núm. 4.

7. Es troba encastada en la paret posterior de l'església de l'assumpció, en sentit vertical.

Fragmen de bloc o llosa de calcària fosca, trencat pel costat superior i picat en la part superior, mig cobert de morter; els costats laterals semblen originals. Factura grollera.

Dimensions: 28 x 38 cm.

Alçada de le lletres: 5-4 cm.

RIPOLLES, 1976, p. 261, núm. 105.

Làmina III, 1.

[---]NADN[---]

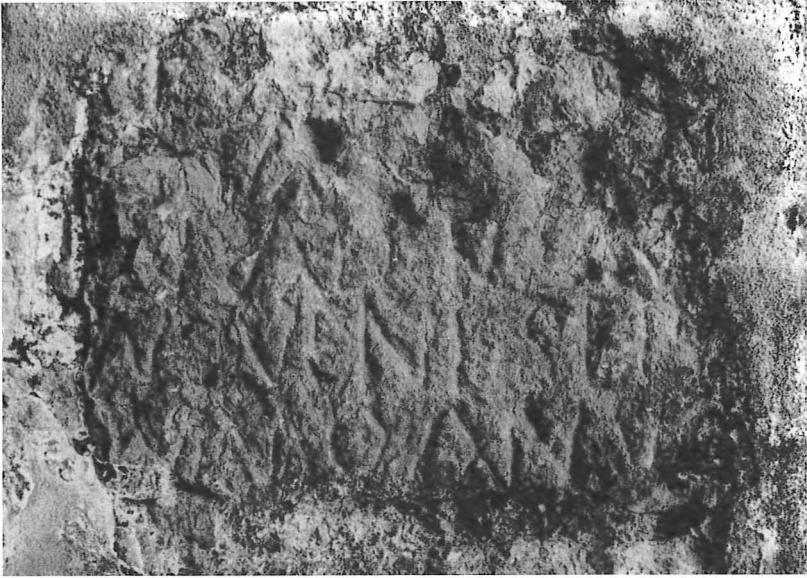
[---] V[I]juveni Sep-

[t]umo (?) an(norum) V.

" (...) A Jove Séptim (?), de 5 anys".

LAMINA, III

1.-

2.-

Lletra capital quadrada irregular. El traç transversal de les A és en angle i descén de dreta a esquerra.

La inscripció está prou degradada en la seua part superior; els costats dret i inferior sembla que no han estat afectats. La lectura és força difícil pel deficient estat de conservació. Hom pot distingir un total de tres ratlles. A r. 1 s'aprecia un traç quasi vertical que sembla pertànyer a una N i després tres lletres, de les quals només és clara la primera. A r. 2 hom llegeix la terminació -uveni, corresponent possiblement al cognom [[uveni]; a continuació, un poc separat, hom llegeix Sep-. A r. 3 es veu un traç un poc inclinat, potser pertanyent a una V i després la terminació -mo. a continuació segueix l'edat. Amb aquestes dades no sembla difícil restituir un cognom com Septumo, encara que la seua presència no tinga massa sentit després d'un altre cognom.

Cal assenyalar la utilització de la forma Septumus en lloc de Septimus.

El cognom Iuuenius no és molt freqüent arreu de l'Imperi (9); segons els índexs del CIL II a Hispània apareix només en dues ocasions a Saguntum (CIL II 3938 i ELST 286) i en altres dues a La Vall d'Uixó (ELC 137) i Viver (ELC 68). Quant a Septumo, és un cògnom no molt abundant, poc freqüent a Hispània, car només apareix, en una ocasió en els índexs del CIL II (1621). En aquesta regió el trobem en una ocasió a Edeta (MARTÍ XXXI).

8. Trobada l'any 1997 a la partida de Capamantos, al final del Barri de la Moreria, en un ribàs de séquia. Es conserva en el Museu Municipal.

Fragment de placa de calcària grisa, trencat per tots els costats.

Dimensions: 11,5 x 21 x 4,5 cm.

Alçada de les lletres: 4,4 cm.

ALFÖLDY, 1977, p. 35, núm. 61; ARASA I VICENT, 1979, pp. 293-294, núm. 2.

Làmina III, 2.

[---] Baebio C[---]

[---] AT[---]".

"A (.) Bebi C(...)".

Sobre el gentilici Baebius, que trobem en una altra ocasió a Onda, vegeu els comentaris al núm. 4.

9. A. Valcárcel la va veure "en la casa de Vicente Macia a la subida de la calle de San Cristóbal". Actualment desapareguda.

Segons aquest autor era "de mármol pardo". Estaba trancada pels quatre costats.

VALCARCEL, 1852, p. 77 núm. 216, làm. 30; CIL II 4037; FLETCHER I ALCACER, 1955, p. 348, núm. LXXXII; RIPOLLES, 1976, pp. 260-261, núm. 102.

Làmina II, 5

[---]GLAO [---]
[---]a an(norum) XVII.

Es tracta de l'epitafi d'una dona, el gentilici de la qual no es pot reconèixer.

10. Segons Cornide estava "en casa de Don Antonio Mezquita, plaza del Rabat, en el vestíbulo de la puerta". Actualment desapareguda.

CIL II 4039; FLETCHER I ALCACER, 1955, p. 348, núm. LXXXIV; RIPOLLES, 1976, p. 259, núm. 95.

[---]ISHVIIN[---]
[---]SAINO[---]

Podria tractar-se d'un epígraf no romà.

ÍNDEXS ONOMÀSTICS

NOMINA

C. Aemilius Fronto
Antistia Fes[ti]va

Baeb[ia i Bae]biana
[.] Baebius C[---]

Caecilia Faestiva
Coelia Faestiva

Fabia L. f. [---]

Fabius Avitus

L. Marcius Mar[cellus ?]

L. Marc[ius. f.] Gal. Ma[rcellus ?]

L. Po[mponius?]

C. Pomp[onius[---]]

L. Pomp[onius ---]

L. Pom[ponius ---] Ma [---]

C. P]omponius L. f. Marce[llus]

L. Pomponius L. f. Maternus

Pomp(onia) L. I. Marcella.

COGNOMINA

Avitus

[÷ Bae]biana

C[---]

[÷ Eu]loquius

Faestiva

Festiva

Fronto

[I]uvenis

Marcella

Marc[cella]

Marc[cella]

Ma[rcellus ?]

Mar[cellus ?]

Marce [llus]

Maternus

Maximiea

Sep[t]umo

Abreviatures.

- APL Archivo de Prehistoria Levantina, Valencia.
- BSCC Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura. Castellón.
- CIL HÜBNER, 1868 i 1892.
- CPAC Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense. Castelló de la Plana.
- ELC ARASA, en premsa.
- ELST BELTRAN, 1980.
- IRV PEREIRA, 1979.
- ILER VIVES, 1971-72.
- MARTI MARTI, 1972.
- MRAH Memorias de la Real Academia de la Historia. Madrid.
- SIP Servicio de Investigación Prehistórica. Valencia.

BIBLIGRAFIA

- ALFÖLDY. G.
1977 Los Baebii de Saguntum, STV del SIP, 56.
- ARASA, R.
en premsa Epigrafia Llatina de Castelló, València.
- ARASA I GIL, F.; VICENT CAVALLER, J.
1979 "Noves inscripcions llatines de Segorbe, Onda i Forcall", CPAC,
6, pp. 293-297.
- BELTRAN LLOPIS, F.

1980 Epigrafía latina de Saguntum y su territorium (Cronología. Territorium. Notas prosopográficas. Cuestiones municipales), STV del SIP, 67.

ESTALL I POLES

1989 "Excavaciones arqueológicas en el Castell d'Onda. Informe previo de la campaña mayo-junio de 1989". Centre d'Estudis Municipal d'Onda, 2, Onda, pp. 105-189.

FERRER MAESTRO, J.J.

1985 "El "banquero" hispano-romano de una lápida de Onda", BCELP, 2, pp. 59-60.

FLETCHER VALLS, D.; ALCACER GRAU, J.

1955 "Avance a una arqueología romana de la provincia de Castellón", BSCC, XXXI, pp. 316-353.

HÜBNER, E.

1869 Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae, II, Berlin.

1892 Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae. Supplementum. II, Berlin.

KAJANTO, I

1965 The Latin Cognomina, Helsinki-Helsingfors.

MARTI FERRANDO, L.

1972 "Lápidas romanas de Liria", APL, XIII, pp. 161-197.

MIRALLES DEL IMPERIAL, A.

1868 Crónica de Castellón de la Plana, Castellón.

MUNDINA MILAVALLE, B.

1873 Historia, geografía y estadística de la provincia de Castellón, Castellón.

PEREIRA MENAUT, G.

1979 Inscripciones romanas de Valentia, STV del SIP, núm. 64.

RIPOLLES ALEGRE, P.P.

1976 "Síntesis de epigrafía latina castellonense" CPAC, 3, pp. 229-277.

RULL VILAR, B.

1967 Noticario de Onda, Onda.

SARTHOU CARRERES, C.

s/a Provincia de Catellón, Geografía General del Reyno de Valencia, Barcelona.

UNTERMANN, J.

1965 Elementos de un atlas antroponímico de la Hispania antigua,
Bibliotheca Praehistorica Hispana, VII, Madrid.

VALCARCEL, A.

1852 Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia, MRAH,
Madrid.

VIVES, J.

Inscripciones latinas de la España romana. Barcelona.

Notes

1. VALCÁRCEL, 1852, pp. 76-78.
2. MUNDINA, 1873, p. 425, en cita ruïnes en terreny pla, entre l'horta i els oliverars.
3. ESTALL, 1989, p. 133.
4. KAJANTO, 1965, p. 260, qui n'arplega 60 casos.
5. UNTERMAN, 1965, pp. 65-66,
6. A Saguntum apareix en 36 ocasions: BELTRAN, 1980, p. 423.
7. BELTRAN, 1980, p 430, amb 5 casos.
8. ALFÖLDY, 1977, pp. 5-6 i 25 ss; BELTRAN, 1980, p. 419 ss.
9. KAJANTO, 197=65, p. 300; en els índexs del CIL apareix en 64 ocasions, majoritàriament entre els homes lliures.